

Tekellerin kanunu fikri mülkiyet

Fikri mülkiyet uygulamasının yaşı neredeyse kapitalizmin yaşına eşit olmasına karşın hiçbir zaman bugün olduğu kadar yoğun bir şekilde gündeme gelmemiştir. Özellikle GATT görüşmeleri ve sonrasında uluslar arası ticaretin en önemli konularından

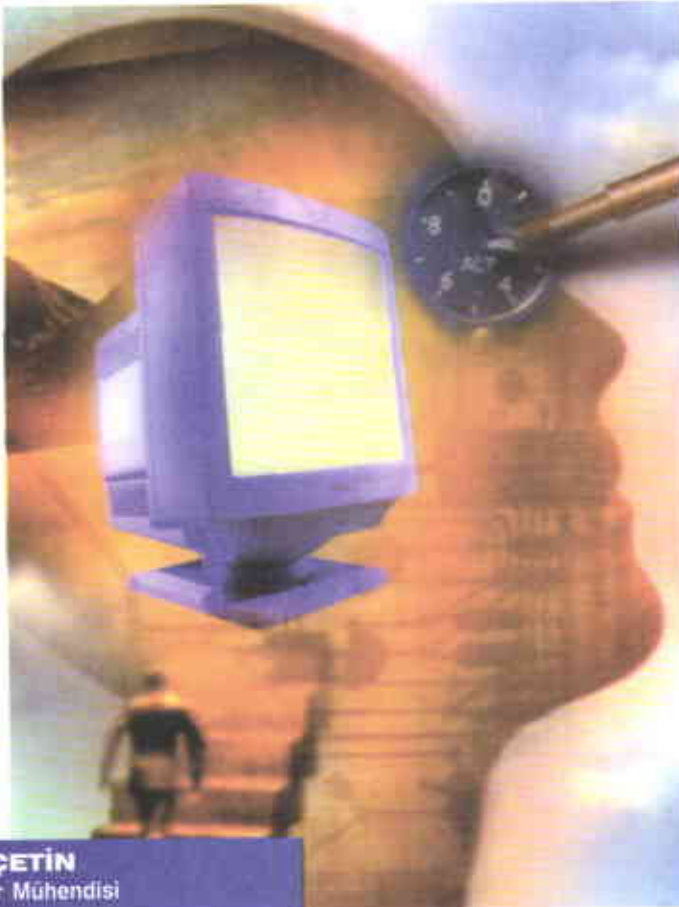
biri oldu. Bu yazıda fikri mülkiyet ve bununla bağlantılı olarak telif hakları ve patent konularına genel bir yaklaşım geliştirmeye çalışacağım. Konunun hukuki boyutu ve bu alandaki ulusal ve uluslar arası düzenlemeler başka bir yazıda ele alınacak.

Fikri mülkiyet = bilginin metalaşması

Fikri mülkiyetin bir kavram olarak ortaya çıkışı görece yeni olsa bile uygulamada köklerinin 13. yüzyıla kadar gittiğini görüyoruz. Bir anlamda fikri mülkiyetin yaşı kapitalizmin yaşı ile eşittir. Fikri mülkiyet herhangi bir zihinsel çalışmanın sonuçları üzerinde her türlü kullanım hakkının mülkiyeti anlamına gelmektedir.

Fikri mülkiyet dendiğinde telif hakkı ve patentin en önemli iki yöntem olarak öne çıktığını görüyoruz. Patent herhangi bir bilginin üretimde kullanım hakkını, ürün tasarımları ve *endüstriyel süreçler* vb., içerir. Telif hakkı ise yazı, müzik, resim vb. düşünsel ürünlerin dağıtımını ile ilgili hakları içermektedir. Fikri mülkiyet temelde ekonomik bir kavramdır, dolayısıyla sahip olan kişi bu hakkı başkalarına satma ya da devretme hakkına da sahiptir. Fikri mülkiyetin son dönemlerde yoğun bir tartışma konusu haline gelmesi kuşkusuz rastlantı değildir. Öncelikle teknolojik gelişmeler, özellikle bilgisayarlar, bilginin yazı, ses, görüntü vb. çeşitli formları arasındaki ayrımı ortadan kaldırmış, *sayısallaştırılmış bilginin* kopyalama maliyetinin oldukça düşmesini, hatta bazı durumlarda sıfıra yaklaşmasını sağlamıştır. Bilginin kopyalama ve dağıtım maliyetlerindeki bu düşüşe karşın üretim süreçlerindeki rolünün giderek artması bilgi üzerindeki mülkiyet savaşının giderek kızışmasına yol açmıştır.

Fikri mülkiyet bilginin mülk edinilecek bir nesne/meta olarak görülmesi anlamına gelir. Bilginin para etmesi, alınıp satılabilmesi, ancak onun üzerinde bir mülkiyetin tesisini ile mümkündür. *Herkesin kullanımına ve erişimine açık bir bilginin üretim sürecindeki rolü ne olursa olsun bir değişim değeri olmayacaktır.* Çok basit bir örnek: Matematikteki toplama işleminin nasıl yapılacağı bilgisinin üretim de dahil bütün toplumsal yaşamdaki önemi ortada. Ancak bu kadar yüksek bir kullanım değeri olan bu bilginin hiçbir değişim değeri yoktur. Bilginin bu şekilde mülkiyetin bir nesnesi haline dönüşmesi bu konunun en ateşli savunucularını bile rahatsız etmekte, toplumsal meşruiyet açısından *fikri haklar kavramının kullanılması gerektiği* savunulmaktadır.

Emin ÇETİN
Bilgisayar Mühendisi

Fikri mülkiyet meşru değildir

Özellikle uluslar arası tekeller tarafından fikri mülkiyet konusunda iki sektörde önemli bir mücadele veriliyor: Bilgi teknolojileri ve biyoteknoloji. Gerçekte konumuz açısından her iki alan arasında önemli bir farklılık yok. Ancak hemen hepimiz bilgisayarlarımıza yüklü olan binlerce satır kodlar üzerinde şu yada bu şirketin hakları olduğu düşüncesine alıştık/alıştırdılar. Dolayısıyla konuya biyoteknoloji açısından yaklaşmak daha ilginç olabilir.

Panama ormanlarında yaşayan Guyami yerlilerinin kadınları lösemiye yol açan virüse karşı olağanüstü bir dayanıklılık gösterirler. Bu durum sayıları azalan yerli kabileleri araştıran bilimsel "gen avcıları" tarafından farkedilir. Bu avcılar yerlileri kurtarmak için hiçbir şey yapmazlar, ama genlerini laboratuvarlarda ürettikleri kültür hücreleri ile ölümsüzleştirirler. 1993 yılında ABD Ticaret bakanlığı Guyami kadınlarının genlerini patentlemeye çalışır ancak büyük protestolar karşısında geri adım atar. (Tom Wilkie, Whose gene is it anyway?, Indep., Nov. 19, 1995, at 75.) Biyolojik ve genetik bilgi fikri mülkiyetin yeni alanlarından biri ve bu alanda en absürd noktalara ulaşmış durumda (bu biyoteknolojinin sermaye için neden spekülative alanlar içinde en popüler olduğunu da açıklıyor). Biyoteknolojideki gen patentleri tekellere şimdi olduğu gibi yiyeceklerin sadece dağıtımında değil üretiminde de önemli bir kontrol sağlıyor. Ekonomik olarak önemli bitki ve hayvanların genlerini patentleme işinin henüz başındayız. ABD mahkemeleri, sadece yapay olarak üretilmiş olanların değil, doğada bulunan gen dizilimlerinin de patentinin alınabileceği kararını vermiştir. Ba-

zen bu patentler soya fasulyesi veya pamuk gibi bütün bir türü içerebilmektedir.

Fikri mülkiyeti topluma kabul ettirmek ve meşrulaştırmak için çeşitli yöntemler kullanılıyor. Fikri mülkiyetin en büyük dayanağı, kişilerin harcadıkları emeğin sonuçları üzerinde hakları olduğu görüşüdür. Bu hakların ekonomik çıkarlara da dönüştürülebilmesinin benzeri üretimlerin devamı için gerekli olduğu savunulmaktadır.

Öncelikle bilgi ve düşünce sadece tek bir kişinin yada küçük bir grubun emeğinin ürünü değildir. Bilgi toplumsal bir üründür ve tüm insanlığın ortak malıdır. Onbinlerce yıllık insanlık tarihinin ortak ürünü olan bilginin bugün tekellerin egemenliğine bırakılmasının hiç bir haklılığı ve meşruiyeti olamaz.

Düşünsel üretimin devamı açısından fikri mülkiyetin gerekli olduğu noktasına gelince Burada da paranın tek güdüleyici unsur olduğu kapitalist sistemin değişmezliği veri alınmakta ve sistemin mantığı bu alana da yansıtılmaktadır. Doğrudur. Kapitalist sistem açısından bilginin metalaştırılması ve fikri mülkiyet kaçınılmazdır. Ancak sorun tam da buradadır. Kapitalizmin mantığı ile insanlığın çıkarı arasındaki çelişkiler giderek keskinleşmekte, sistem kendi meşruiyetine dayanak olarak kendi kurallarından başka gösterecek birşey bulamamaktadır.

Fikri mülkiyet kimin çıkarına?

Bilgi paylaştıkça çoğalır ve insanlığa daha çok hizmet eder. Kapitalizm açısından ise bilgi saklandıkça değer kazanır ve daha çok para eder. Mevcut sistemde bilgi doğrudan onun mülkiyetini elinde tutanın hizmetindedir. Genel olarak fikri mülkiyet emperyalist ülkelerin yoksul ülkeleri sömürmesinin bir

yöntemi olarak kullanılmaktadır. GATT görüşmelerinde zengin ülkelerin temsilcileri, özellikle ABD, fikri mülkiyet haklarının artırılması yönünde çalışmışlardır. Başlı başına bu bile fikri mülkiyetin zengin ve güçlü olanın çıkarına olduğunun bir göstergesidir.

Özellikle çokuluslu şirketler 3. Dünya ülkelerinde bitki ve hayvan genlerinin patentini almakta, bu ülkelerdeki çiftçileri her yıl yeniden tohum satın almaya zorlamaktadırlar. Tohum şirketlerinin bu politikaları bu ülkelerdeki çiftçilerin büyük tepkisini çekmektedir. 1990'lı yılların ortalarında Hindistan'da tohum şirketlerine karşı büyük protesto gösterileri olmuştur. Bu mücadele bugün de devam etmektedir.

Bilgi teknolojileri konusunda da durum farklı değildir. Teknolojinin getirdiği olanaklardan da yararlanan büyük yazılım ve donanım tekelleri üretimi işgücünün ucuz olduğu ülkelere kaydırmakta, buralarda üretilen yazılım ve donanımları fikri mülkiyet yasalarına dayanarak aynı ülkelere çok yüksek kar oranlarıyla satmaktadırlar.

Fikri mülkiyetin arkasında dünyanın en güçlü ülkeleri ve şirketleri durmaktadır. Ancak belki bunlardan da önemli olan yazar, sanatçı, akademisyen, yazılımcı gibi küçük üretici sayılabilecek kesimlerin fikri mülkiyete verdiği destektir. Genellikle bu kesimlerin maddi kazançları küçük olmasına karşın bu kazançları ihtiyaçları olduğuna ve korumaları gerektiğine inandırılmışlardır. Tıpkı özel mülkiyetten gerçek anlamda yararlananların büyük sermaye sahipleri olmasına karşın, bu sistemin en büyük savunucularının küçük bir toprağa ve bir eve sahip olanlar olması gibi.

Çalışanlar tarafından korunmaya değer bir düşünce üretildiğinde, bu üretimin telif hakkı çalışan tarafından değil, çalıştığı şirket tara-

fından alınmaktadır. Zengin ve güçlü olanlar düşünsel üretimin içinde daha az yer almalarına karşın, fikri mülkiyet satılabildiği için, sonuçlarından daha fazla yararlanmaktadır.

Fikri mülkiyete karşı açıktan mücadele

Bugün fikri mülkiyete ve mülkiyeti elinde tutan tekelere karşı oluşturulan en önemli hareket yazılım alanında ortaya çıktı. 1980'li yılların başında MIT'den Richard Stallman Free Software Foundation'ı(FSF) kurdu. FSF'nin temel hedefi herkesin kullanımına açık bilgisayar yazılımlarının (freeware) üretilmesini sağlamaktır. Bu yazılımların herhangi bir şekilde ticari olarak kullanılmasını engellemek için de "general public licence(GPL)" adı verilen yeni bir lisanslama yöntemi kullanılmaya başlandı. GPL lisansı ile üretilen yazılımların kullanımı, dağıtımı ve üzerinde değişiklik ya-

pılması kesinlikle yasaklanamıyor. Bu yaklaşımla üretilen en önemli yazılım LINUX işletim sistemidir. 1991 yılında Finli öğrenci Linus Torvalds tarafından yapılan çalışmalara dayanan bu işletim sistemi bugün dünyanın en çok kullanılan ve en güvenli işletim sistemlerindedir.

LINUX bütün çabalara karşın bugün ticarileşmeye başlamış, bu işletim sistemine yapılan ekler ve üzerinde geliştirilen yazılımlar para ile satılmaya başlanmıştır. Kaldı ki LINUX'un bugünkü noktaya gelbilmesinde yazılım tekelileri arasındaki rekabetin, özellikle Microsoft'a karşı diğer şirketlerin verdiği desteğin rolünü görmezlikten gelemez. GPL yöntemi sisteme karşı bir tepkidir ancak çözüm değildir. Fikri mülkiyete bir başka karşı çıkış ise lisanssız ve kopya yazılım kullanımudur. Fikri mülkiyet noktasından baktığınızda bu "korsanlık" olarak adlandırılmaktadır. Yazılım kopyalama için "korsanlık", "hırsızlık" gibi

terimlerin kullanılması tamamen fikri mülkiyeti meşrulaştırmak için kullanılmaktadır. Örneğin bir yönetici ya da patron yanında çalışanların ürünlerini sahiplendiğinde, ya da bir bilim insanının emperyalist ülkelere transferinde bu terimler kullanılmamaktadır. Gerçek hırsızlık fikri mülkiyetin kendisidir. Bu bazen kişilerden çalmak da olabilir ama her zaman toplumdun çalmak anlamına gelmektedir.

Kopyalama kolay olması açısından en sık başvurulan yöntemdir. Ancak kopyalamanın fikri mülkiyete karşı çıkış için iyi bir yöntem olmadığı açıktır. Bu özel mülkiyete karşı çıkmak için hırsızlık yapmaya benzer. Bu yöntem mevcut sistemin mülkiyet ilişkilerini kabul etmek demektir. Kopyalamayı gizleyerek ve cezadan kaçarak bu sistemi meşrulaştırmış oluruz. Kopyalama yerine açıktan ve doğrudan fikri mülkiyete karşı çıkmak, bunu savunanlarla işbirliğini reddetmek gerekir.

